

**FRIENDS
FOR LIFE**

FRIENDS – et kunnskapsbasert tiltak for barn og ungdom med angstproblemer.

**NASJONAL FAGKONFERANSE
Fra gjennombrudd til gjennomføring**

**Atferdssenteret
13-14 november 2012**

Bente Storm Mowatt Haugland og Jon Fauskanger Bjåstad
Regionalt kunnskapssenter for barn og unge (RKBU Vest)

 uniHelse
RKBU Vest – Regionalt kunnskapssenter for barn og unge

DISPOSISJON

- Hvorfor jobbe med angstproblemer og angstlidelser hos barn og unge?
- FRIENDS-programmet
- Forskning på FRIENDS-programmet i Norge
- Implementering av FRIENDS-programmet

 uniHelse
Regionssenter for barn og unges psykiske helse, vest

Bente Storm Mowatt Haugland og Jon F. Bjåstad

Bente Storm Mowatt Haugland,
Dr psychol/ psykologspesialist
RKBU Vest

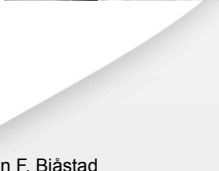

Jon Fauskanger Bjåstad,
Doctor of psychology (clinical)
BUP Bryne / RKBU Vest

Anja Høye Rogde,
Kommunepsykolog
Fjell Kommune / RKBU Vest

Gro Janne Wergeland
PhD stipendiat, Helse Vest, UiB

Krister Fjermestad
PhD, psykologspesialist, Frambu senter

Foto: Carina Kaljord, KoRus-Nord

uniHelse
RKBU Vest – Regionalt kunnskapssenter for barn og unge

Bente Storm Mowatt Haugland og Jon F. Bjåstad

**Hvorfor jobbe med
angstproblemer og
angstlidelser
hos barn og unge?**

Hvorfor forebygge og behandle angstlidelser hos barn og unge?

- **Angstlidelser er blant de vanligste psykiske lidelser blant barn og unge.**

- ca 20% av barn og unge vil få en angstlidelse i løpet av oppveksten (Mathiesen, Folkehelseinstituttet, 2009)
- ca 3% av barn 8-10 år tilfredsstiller kriterier for en angstdiagnose (Barn i Bergen, Heiervang et al., 2007),
- ca 1.5% av 4-åringene har angstlidelse (Wichstrøm et al., 2011)

- **Dersom barn ikke får virksom hjelp vil angstlidelser ofte vedvare over tid**

- voksne med angstlidelser oppgir ofte at problemene oppstod i løpet av oppveksten

- **Angstlidelser kan ha betydelige negative konsekvenser for barns fungering og livskvalitet**

NEGATIVE FØLGER AV ANGSTPROBLEMER

- Manglende mestring av aldersadekvate oppgaver (eks. overnatte hos venner, gå på fritidsaktiviteter, delta i sosiale sammenkomster)
- Lavere selvtillit
- Dårligere livskvalitet
- Søvnvansker
- Somatiske plager
- Unngåelse som problemløsning
- Familiekonflikt?

UTFORDRINGER I SKOLEHVERDAGEN

BARN MED SEPARASJONSANGST

- Vansker med å være borte fra hjemmet og fra omsorgsperson(er)
være på skolen hele dagen, delta på klassefester /bursdager, klasseseturer/leirskole

BARN MED GENERALISERT ANGST

- Vedvarende bekymringer
for skoleprestasjoner, endringer/vikarer, framtiden, mulige ulykker/farar

BARN MED SOSIAL FOBI

- Vansker i forhold til sosiale prestasjoner
stille/svare på spørsmål, fremføringer foran klassen, lese høyt, gym, møte nye barn

Regionssenter for barn og unges psykiske helse, vest

Bente Storm Mowatt Haugland og Jon F. Bjåstad

SAMSYKELIGHET

- Barn med *en* angstlidelse har ofte også flere angstlidelser (gjelder ca 50%)
- En del barn har både angstlidelse(r) og atferdsvansker
- Barn som har en angstlidelse har økt risiko for å utvikle depresjon i ungdomstiden (ca 20%)
- Angstlidelse i barndommen øker risikoen for utvikling av depresjon og rusproblemer i ungdomsalder (feks Puleo et al, 2011, Frøjd et al, 2011)

Regionssenter for barn og unges psykiske helse, vest

Bente Storm Mowatt Haugland og Jon F. Bjåstad

HVA ER ANGST?

En følelse som er lik frykt, men som oppstår uten at det er åpenbar ytre fare. Angst er som en "falsk alarm" som tolkes som om det er virkelig fare

- **Kroppslige reaksjoner**

For eksempel endringer i smerteterskel, hjertebank, hurtigere pust svette, skjelving etc.

- **Tanker**

For eksempel tanker om at noe vondt vil hende, at en vil dumme seg ut, at en selv eller andre vil dø, at en ikke vil mestre situasjonen

- **Atferd**

For eksempel at en unngår situasjonen eller forsøker å flykte fra det som gjør en redd

Bente Storm Mowatt Haugland og Jon F. Bjåstad

UNNGÅELSESTAFERD

- Et sentralt trekk ved angstlidelser
- Unngår steder eller situasjoner hvor de tror de kan kjenne angst
- Sentral årsak til at angsten og feiltolkningene (opplevelse av trussel) opprettholdes.
- Blir ofte det største problemet i forhold til daglig fungering. Vedlikeholder angsten og opprettholder

Bente Storm Mowatt Haugland og Jon F. Bjåstad

”COGNITIVE BIAS”

- Overvurdering av faresignaler og
- Undervurdering av egen mestring

KROPPSLIGE SYMPTOMER

- Finnes mange kroppslige symptomer, for eksempel: hjertebank, svetting, skjelving, tørr i munnen, pustevansker, kvalningsfølelser, kvalme, brystmerter, magesmerter, svimmelhet, kulde, varme, nummenhet, uvirkelighetsfølelse, osv.

BEKYMRING (RUMINATION)

- Kognitiv aktivitet som er assosiert med angst – Ukontrollert sekvens av negative, emosjonelle tanker og bilder som preges av mulige fremtidige trusler eller fare.

uni helse
 Regionsenter for barn og unges psykiske helse, vest

Konklusjoner – så langt

- Angst er en normal følelse i barns utvikling
- Angstlidelser og angstproblemer er av de meste hyppige psykiske lidelser blant barn og unge
  - Et stort antall barn rammes
  - For en del av barna vil problemene vedvarer over tid
  - En del av barna utvikler tilleggsproblemer (*blant annet depresjon og rusproblemer*)
- Angstproblemene kan ha alvorlige konsekvenser for barns trivsel, utvikling og tilpasning

uni Helse
 RKBU Vest – Regionalt kunnskapssenter for barn og unge

Bente Storm Mowatt Haugland og Jon F. Bjåstad

Noen faglige utfordringer

- Kun 13.2% av barn med angstlidelse har kontakt med psykisk helsevern
(Barn i Bergen, Heiervang et al., 2007)
- Av barn med angstlidelser i behandling får de færreste den type hjelp som har vist seg å være effektiv (kunnskapsbasert behandling)
- Når empirisk støttede intervensjoner benyttes blir de ikke alltid gjennomført med tilstrekkelig etterlevelse og/eller kompetanse
- Behov for tidlige tiltak for barn med angstproblemer – før angstlidelser er utviklet – krever forebyggende tiltak i barnas nærmiljø (på skoler, helsestasjon, barnehager)

DAGENS SITUASJON: Satsing på eksternaliserte lidelser – spredt innsats i forhold til forebygging og behandling av internaliserte lidelser hos barn og unge

Ulike tiltak prøvd ut i ulike regioner –

Ett av disse er **FRIENDS**

Et forskningsbasert program for forebygging og behandling av angstproblemer/lidelser hos barn og ungdom

FRIENDS-programmet

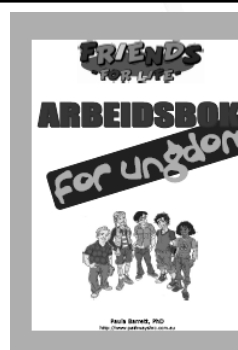
FRIENDS-programmet

- Manualisert kognitiv atferdsterapi for barn og ungdom
- Er dokumentert virksomt både internasjonalt (*Short et al., 2011*) og i Norge (*Wergeland et al., in prep.*)
- Benyttes i forhold til angstlidelsene GAD, SAD og SoP
- Forebyggingsprogram (universelt/indikert) til bruk i skoler og skolehelsetjenesten – anbefalt av WHO 2004.
- Behandlingsprogram til bruk i spesialisthelsetjenesten

FRIENDS-programmet

- Manualer for gruppelederne og arbeidsbok for barna
- Gruppebehandling, kan også brukes individuelt
- Tilpasset barns utviklingsnivå med barneprogram (8-12 år) og ungdomsprogram (12-15 år)
- Ti møter + 2 ”oppfriskningsmøter” etter 1 og 3 mnd
- Foreldre involveres aktivt i behandlingen

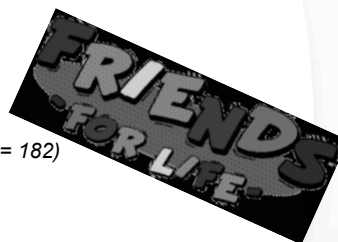
FRIENDS bokstavene

- F** - Følelser
- R** - Rolig og avslappet
- I** - Indre hjelpsomme tanker
- E** - Ett skritt av gangen med trappetrinnsplaner
- N** - Nå kan jeg belønne meg selv
- D** - Det er øvelse som gjør mester
- S** - Smil og ha det bra

Forskning på FRIENDS-programmet i Norge

«FRIENDS i vest»

- **RCT** - effectiveness-studie av Friends som behandlingsprogram ($N= 182$)
Helse Vest studie fra 7 BUP klinikker (in prep.)
- Friends som indikert forebyggende tiltak ($N= ca 80$)
Pågående utprøving i skolehelsetjenesten i Fjell kommune (open trial) i regi av RKBU
- Friends som universal forebyggende tiltak ($N=ca 100$)
Pågående pilot utprøving i 4 skoleklasser i Fjell –kommune - i regi av RKBU.

RCT - effectiveness-studie av Friends som behandlingsprogram Forskningsgruppen - ATACA

- PI Einar R. Heiervang, Professor, Institute of Clinical Medicine, University of Oslo
- PI Odd E. Havik, Professor, Institute of Clinical Psychology, University of Bergen.
- Krister W. Fjermestad, Dr. Psychol, Inst. of Clinical Psychology, University of Bergen.
- **Gro Janne Wergeland, M.D/PhD candidate, Inst. of Clinical Medicine, University of Bergen.**
- Bente S. Haugland, Dr. Psychol. Centre for Child and Adolescent Metal Health, Western Norway
- Jon F. Bjåstad, Doctor of psychology (clinical). Centre for Child and Adolescent Metal Health, Western Norway
- Kristin Oeding, Cand. Psychol. Institute of Clinical Psychology, University of Bergen
- Ingvar Bjelland, Associate Professor Dept. of Clinical Medicine, University of Bergen, Norway
- Torbjørn Torsheim, Associate Professor, Dept. of Psychosocial Science, University of Bergen
- Lars G. Öst, Professor, Institute of Clinical Psychology, University of Bergen/ Stockholm University.
- Carla Marin, Post doc, Dept. of Psychology, CCF, Florida International University
- Wendy Silverman, Professor, Dept. of Psychology, CCF, Florida International University

FRIENDS I «VANLIGE» BUP-KLINIKKER

- KAT for angstlidelser hos barn og unge er godt dokumentert i internasjonale effektstudier
- Er resultatene overførbare til den kliniske hverdagen?
Studie gjennomført i ordinære klinikker; med henviste barn/unge og deres behandlere
Antall klinikker: 7 (Helse Bergen, Helse Førde, Helse Fonna)
Antall terapeuter: 16
Antall bedømmere: 16
- Betydning av terapi format. Effekt av gruppebehandling versus individualbehandling?

Bente Storm Mowatt Haugland og Jon F. Bjåstad

Utvalg

Deltagere 8-15 år gamle barn henvist til BUP. Invitert hvis angst er nevnt i henvisning eller avdekkes som hovedproblem i utredningen

Inklusjonskriterier Separasjon (SAD), Sosial (SOP), eller Generalisert (GAD) angstlidelse. (ADIS-C/P; CSR>=4)

Eksklusjonskriterier

- Gjennomgripende utviklingsforstyrrelse
- Alvorlige språk- eller lærevansker
- Alvorlige atferdsvansker
- Alvorlig tvangslidelse
- Ustabil medikamentell behandling

Randomisering Puljer på 5-8 barn eller ungdommer randomiseres til en av tre armer: Gruppe terapi, Individual terapi eller venteliste.

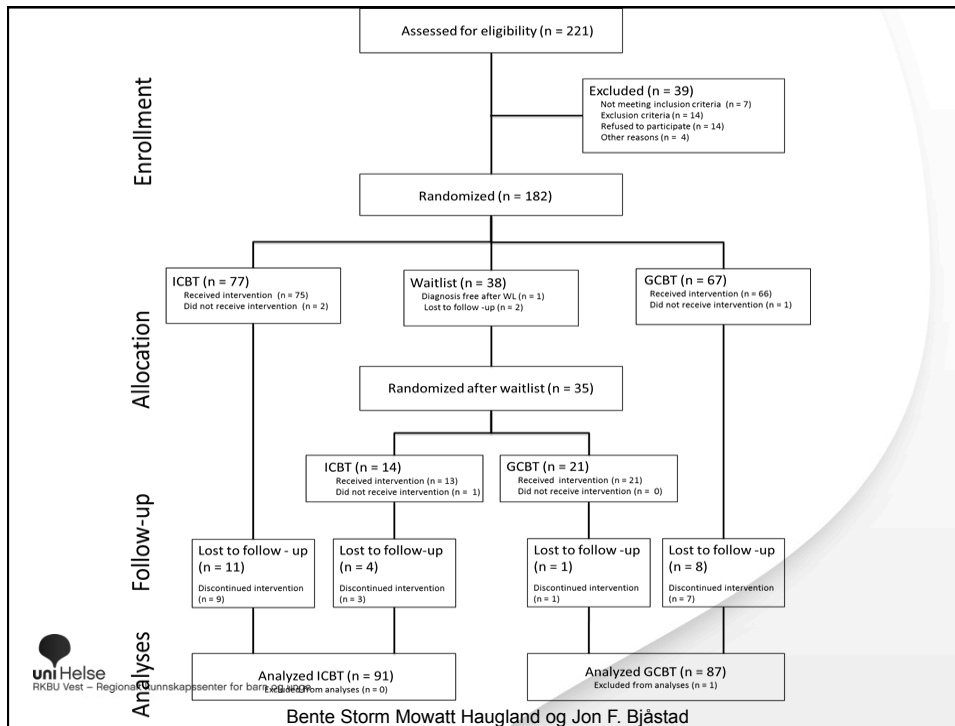
Bente Storm Mowatt Haugland og Jon F. Bjåstad

Utfallsmål- diagnoser og symptomer

- **Anxiety Disorders Interview Schedule**
  - (ADIS- C/P; Silverman & Albano, 1996)
- **Spence Children's Anxiety Scale**
  - (SCAS; Spence , 1995)
- **The Short Mood and Feelings Questionnaire**
  - (SMFQ; Angold et al., 1995)

Bente Storm Mowatt Haugland og Jon F. Bjåstad

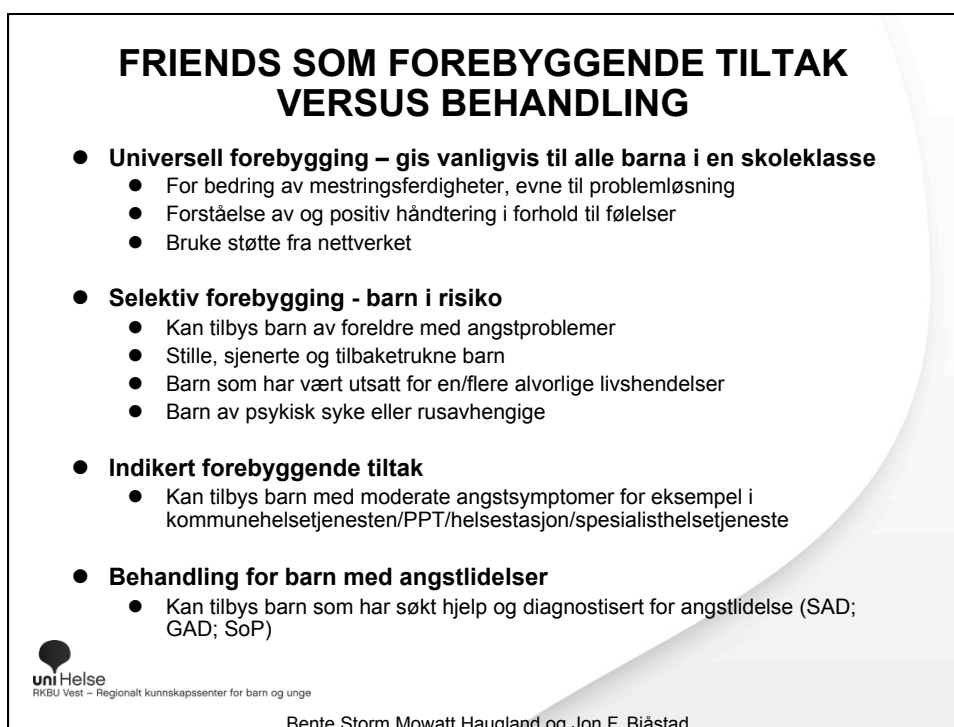
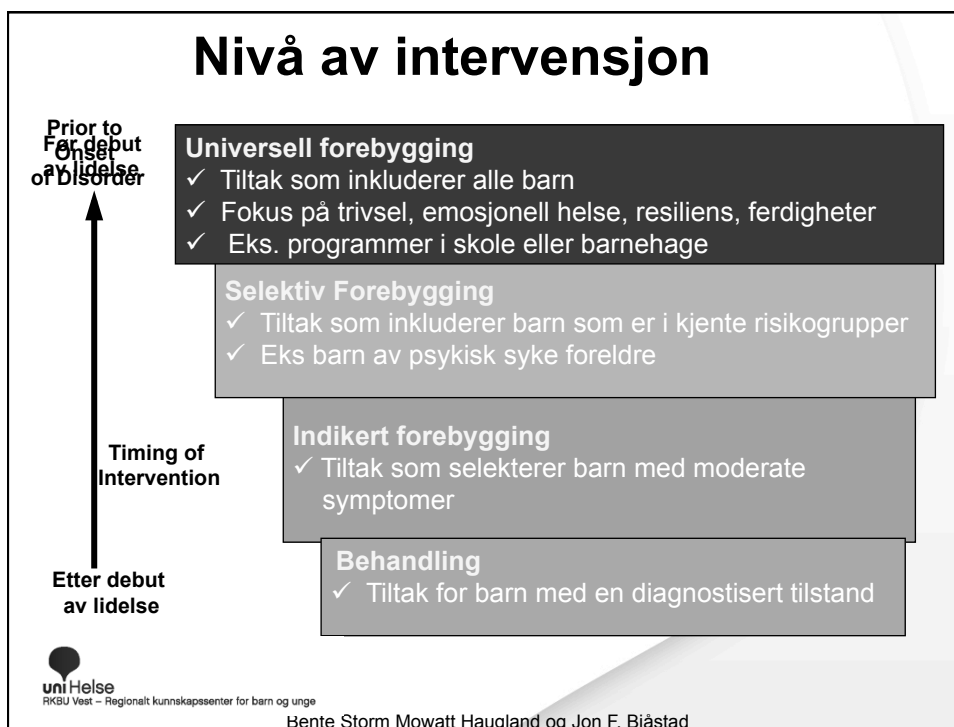

UTVALG

Total sample N=182	
	M (SD) %
Male	47 %
Age	11.5 (2.1)
Age 8-12 yrs	66 %
Number of AD	2.0 (0.8)
Primary diagnosis	
SAD	33 %
SOP	46 %
GAD	21 %
Primary diagnosis CSR	7.0 (1.2)
Proportion with comorbid disorders	78 %
Other comorbidity	
Specific phobia	11 %
Other specified anx. disorders	5 %
Depression	13 %
ADHD	6 %
ODD	6 %
TIC disorder	7 %
Anorexia	1 %

uni Helse
RKBV Vest – Regionalt kunnskapssenter for barn og ungdom

Bente Storm Mowatt Haugland og Jon F. Bjåstad

FRIENDS som forebyggende tiltak i skolen - perioden 2007-2012

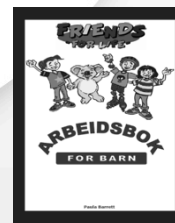
- Universelt tiltak: 1 klasse (2007 prepilot). Høsten 2012: 5 skoleklasser (4. og 8.kl)
- Indikerte tiltak: 13 ungdomsgrupper og 7 barnegrupper.
- Selektivt tiltak: barnegrupper for flyktninger.

**En del skepsis til nye tiltak i oppstarten....særlig fra de voksne.
Barnas egne erfaringer svært positive-.....**

*"Jeg har lært at følelser ikke er dumt å snakke om og at det er normalt å være redd"
(Gutt 15).*

"Jeg kjenner meg sterkere og tør mer, feks bli kjent med nye" (Jente 12)

 uni Helse
RKBU Vest – Regionalt kunnskapssenter for barn og unge

Rekruttering – indikert forebyggende tiltak

Kriterier:

- INKLUSJON: Barn/ungdom med angst – (og evt depresjonssymptomer) som har kontakt med skolehelsetjenesten eller kommunepsykolog
- EKSKLUSJON: utviklingsforstyrrelse, atferdsvansker, pågående store livskriser, OCD.

Fremgangsmåte:

- Skolehelsesøstre i dialog med lærere og foresatte
- Skriftlig informasjon til foresatte – samtykke til deltakelse og datainnhenting
- Skolehelsesøstre og kommunepsykolog møter barna/ungdommene sammen med foreldre for vurdering av om FRIENDS er riktig tiltak og evt andre behov.
- Individuelle møter før og etter programmet der barna og foresatte fyller ut spørreskjema før- og etter deltakelse + 3 mnd og 1 år etter gruppedeltakelse.

 uni Helse
RKBU Vest – Regionalt kunnskapssenter for barn og unge

Gjennomføring

- En hovedleder og en med-leder i hver gruppe
- Indikerte grupper: skolehelsesøstre
- Universelle grupper/klasser: skolehelsesøstre og klasselærer
- Veiledning hos kommunepsykolog underveis i programmet og tett samarbeide før og etter (ca 30 timer det første året).

Veiledning på tema som:

- Ivaretagelse av det enkelte barn (barnets livssituasjon relevant og barnets relasjonelle erfaringer relevant)
- Foreldreinvolvering
- Programlojalitet vs skreddersøm til det enkelte barns utfordringer.
- Praktiske utfordringer

SYMPTOMMÅL

Angstmål

Spence Children's Anxiety Scale
(SCAS; Spence 1995)

Depresjonsmål

MFQ (MFQ; Angold et al., 1995)

Generelle symptomer

Strengths and Difficulties Questionnaire
(SDQ; Goodman 1997)

KONKLUSJONER

- Med opplæring og veiledning kan helsesøstre gjennomføre et manualbasert KAT-program (FRIENDS) for barn med angstsymptomer i grupper på vanlige skoler.
- Resultatene fra tiltaket er lovende. Folkehelseeffekt: reduserer angst- og depresjonssymptomer hos barn.
- Barna og ungdommene liker å delta i FRIENDS grupper.
- Viktig å tilstrebe foreldreinvolvering, evt også andre viktige voksne.
- Skole er en god arena for implementering av FRIENDS som forebyggingstiltak!
- Vurdere hvorvidt man skal implementere FRIENDS som indikert, selektivt og/eller universelt tiltak (kostnad vs effekt).

Bente Storm Mowatt Haugland og Jon F. Bjåstad

Implementering av FRIENDS-programmet

Implementeringsplan

(Bente Storm Mowatt Haugland, Anja Høye Rogde og Jon Fauskanger Bjåstad, 2012):

Fixsen, 2009:

- Politisk og administrativ støtte – ledelsesforpliktelse
- Minimum to kandidater fra samme/samarbeidende arbeidssted/organisasjon for å ta utdanningen.
- Fagpersoner med min 3 årig høgskoleutdannelse og erfaring med å arbeide med barn og psykisk helse
- Tilgang på god opplæring (4 dager)
- Veilederutdanning for veiledere (2 dager)
- Raskt få erfaring med grupper og veiledning (min 30 timer) med godkjenning av video.
- Evalueringer: effekt, implementeringen og brukertilfredshet.
- Årlige erfaringsamlinger.

 uniHelse
RKBU Vest – Regionalt kunnskapssenter for barn og unge

VEIEN VIDERE

- Øke tilgjengelighet av kunnskapsbaserte tiltak (forebygging og behandling) for barn med internaliserte lidelser
- Satse på utdanning i empirisk støttede metoder for helsepersonell
  - I spesialisthelsetjenesten og førstelinjen
- Videre forskning på tiltak for barn og unge med internaliserte lidelser –
  - Uprøving av tiltak
  - Hvilke barn og familier har effekt av ulike typer tiltak?
- Implementering av eksisterende kunnskapsbaserte programmer

 uniHelse
RKBU Vest – Regionalt kunnskapssenter for barn og unge

Bente Storm Mowatt Haugland og Jon F. Bjåstad

Takk for oppmerksomheten!

uni helse
Regionsenter for barn og unges psykiske helse, vest

Bente Storm Mowatt Haugland og Jon F. Bjåstad